

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

*Roberto Bellarmino Mennysországa*  
*Ágoston Péter fordításában (1674)\**

A Magyar Királyságban a katolikusok a 16. századvégi mélypont után hosszan elnyúló restaurációs folyamatban jutottak többségi helyzetbe. A katolikusok arányának és az iskolázottak számának növekedése a 17. század utolsó harmadában (különösen a gyászévtized után) ennél a felekezetnél a könyvkiadás bővülésével járt együtt. Nemcsak a hitélethez feltétlenül szükséges anyanyelvi könyvek (ima- és énekeskönyv, katekizmus), a papok és szerzetesek számára nyomtatott, többnyire latin kötetek iránti igény növekedett, hanem a hitélet szolgálatában álló épületes olvasmányok iránti is. Nagy szükség volt a nemrég áttértek protestantizmuson nevelkedett tudatának átformálására, a hitben való megerősítésére. A folyamatban fontos szerepet játszottak a hitvitázó és egyházpolitikus Roberto Bellarmino (1542–1621) művei. Vitairat-köteteivel<sup>1</sup> gyakran érveltek a 17. században katolikus teológusok, vagy vitatták azokat protestánsok; rövid és bővebb katekizmusát<sup>2</sup> latinul, magyarul, németül és a szlovákok számára készült cseh nyelven forgalmazták. Egerben Eszterházy Károly püspök több latin művét kiadatta. Bellarmino élete végén írt áhítati munkáit több nyelvre lefordították, közülük három jelent meg magyarul.

1639-ben Bártfán látott napvilágot az első magyar Bellarmino-fordítás, *Elméneknek Istenben föl-meneteléről a teremtett állatok garádcisn* című kötet,<sup>3</sup> melynek tizenöt grádicsa közül az első hét az ember és az őt körülvevő világ. A nyolcadik az okos lélekről, a kilencedik az angyalok tisztéről, hivataláról szól: a szeráfimokról (fő-kántorokról), az emberek imáit Isten elé vivőkről (pl. Raphael), az isteni üzenetet embereknek megjelentőkről (pl. Gábriel), az őrző-angyalokról és az Úr vitézeiről. A tizedik grádicsal az Istenről való elmélkedé-

---

\* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport vezetője.

<sup>1</sup> Robertus BELLARMINUS, *Disputationes de controversiis christianae fidei adversus huius temporis haereticos*, I–III, Ingolstadt, 1586–1593.

<sup>2</sup> A rövidebb és hosszabb változat azonos évi megjelenése: *Rövid keresztény tudomány*, Eger, 1780; *A keresztényi tudománynak bővebben való megmagyarázása*, Eger, 1780.

<sup>3</sup> Robertus BELLARMINUS, *De ascensione mentis in Deum per scalas rerum creaturarum*, Romae, 1615<sup>1</sup>.

sek kezdődnek a teremtmények elképzelése szerinti térben és időben. Az Isten lényege a mérhetetlenség (szélesség); az örökkévalóság (hosszúság); a mindenhatóság (magasság); a felfoghatatlanság (mélység). A tizenötödik grádicsban a magasság Isten jutalomoztó tevékenységét, a mélység pedig büntetőtevékenységét jelenti. Az emberek Isten-látási vágyát leginkább az Úr „Gyönyörűségem az emberek fraival lennem” (Péld 8, 31) mondása ösztönzi. A mű ésszel járja be azokat a „területeket”, ahová jó étellel, boldog halállal vágyik a lélek eljutni. A grádics/létra/lépcső a képzőművészetben is gyakori összekötője a földnek és a mennynek.<sup>4</sup> A gondolatkört más irányból és más funkcióval járja körül Bellarmino az alább részletesen tárgyalt *De aeterna felicitate sanctorum* című művében.

1679-ben jelent meg Nagyszombatban Tarnóczy István Bellarmino-fordítása *Nagy mesterség a jó élet* címmel.<sup>5</sup> A mű a végső dolgokról szólva a mennyországot a hely, idő, mód keretei között tárgyalja. Amikor a mennyei dicsőségről és örömről kellene szólnia, a szokásos közhelyet ismétli: „elfogynak itt az én szavaim, mikor azt akarom magyarázni, amit elmémben gondolok.”<sup>6</sup>

Öt évvel korábban 1674-ben szintén Nagyszombatban adták ki a jezsuita Ágoston Péter Bellarmino-fordítását, a *Mennyei dicsőséget*.<sup>7</sup> Bellarmino ebben a művében teológiai alapon írja le a mennyországot, ám a teológiai leírások, miként általában mások műveiben is, részben a középkorból származó és újabb antropomorf elemekkel színeződnek.

Ágoston Péter az 1670-es években misztikus ihletettséggű, terjedelmes lelki-ségi könyvek összeállítója és fordítója. Ima- és áhítati könyveinek (*Lelki patika*,

<sup>4</sup> GÁBOR Csilla, *Meditáció, teológia, nyelvalkotás: Roberto Bellarmino elmélkedő könyvének magyar fordítása = Kegyeség, kultusz, távollátás: Irodalomtudományi tanulmányok*, szerk. GÁBOR Csilla, SELYEM Zsuzsa, Kolozsvár, Scientia, 2002 (Sapientia könyvek, 12, Bölcsészettudomány), 11–36.

<sup>5</sup> Robertus BELLARMINUS, *De arte bene moriendi*, Parisiis, 1620. Vö. KÓNYA Franciska, *A 17. századi magyar nyelvű lelki-ségi irodalom: Tarnóczy István esete*, Kolozsvár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, 2012 (doktori értekezés).

<sup>6</sup> *Nagy mesterség a jó élet, melyet a Jesus Társasághéli Robertus Bellarminus a Romai Annnya Szentegyháznak méltóságos kardináljának stílusa szerint a magyar nemzetnek vigasztalására ugyan azon Jesus Társaságból való P. Tarnóczy Istvan meg-magyarázot anno 1679*, Nagyszombat, 1680 (RMK I. 1252), 251.

<sup>7</sup> Robertus BELLARMINUS, *De aeterna felicitate Sanctorum libri quinque*, Romae, 1616.

1669<sup>1</sup>; *Szűvek kincse*, 1671<sup>1</sup>; *Mirra-szedő szarándok*, 1672<sup>1</sup>); *Mennyei követek*,<sup>8</sup> 1681<sup>1</sup>) egyike a Roberto Bellarminótól fordított *Mennyei dicsőség*.

Bellarminónál a cím: *De aeterna felicitate sanctorum libri quinque*. Ágoston Péternél: *Mennyei dicsőség, avagy az üdvözült szentek örökké megmaradandó boldogságok és helyek*.<sup>9</sup> A címlapverzón mottóul Izaiás-idézet áll: „Világ kezdetitől fogva nem hallották, se fülökbe nem vötték, a szem nem látta Isten te kívüled, amiket készítettél a tégedet váróknak.”<sup>10</sup> A csiki székelő Ágoston Péter fordítását (utólag beragasztott leveleken) az ugyancsak csiki székelő Szenttamási Máté csornai prépostnak, választott erdélyi püspöknek ajánlotta, aki a nagyszombati egyetemen hat alumnusi helyet létesített erdélyi kispapoknak. Az ajánlásban olvassuk:

Ó boldog Isten, minémű helynek kell annak lenni, melyben annyi számlálhatatlan lelkek, megváltozhatatlan szépségben ezerszer nagyobb fényességben a napnál lesznek. Bizony ha abba, bárcsak legkisebbik ablakján is, ember betekinthe, ha szinte az Istent ő magát is, és az ő szenteit, nem látná is, mindazáltal mind ételről, mind italról örökké elfeledkeznek, és ez világi gyönyörűséget, épületeket, gazdagságokat, Uraságokat hangyák fészkeinek mondaná [...]<sup>11</sup>

Az antik és középkori világgép szerint a menny a magasban, a csillagos ég felett helyezkedik el. Ott dicsőítik Istent az angyalokhoz társulva az üdvözültek, a régóta vágyott színről színre látás ott a földi életben tapasztalt vágyakat megszünteti. Persze beszűrődnek a képbe antropomorf elemek: a *Bibliából*, az ókori mitológiából, a mindennapi életből. A 17. században már ritka a konkrét túlvilági látomás, de a 17–18. századi prédikációkban és leírásokban a mennyország és a pokol mindig hitt valóságként szerepel, a leírás pedig néha tudományos magyarázat. A túlvilági létről a *Bibliából* származó adatsorokba beépülnek az egyházatyák és skolasztikus teológusok gondolatai. A menny és a pokol felidézése katekizmusokban, imakönyvekben, elmélkedésekben, énekekben, prédikációkban a hívek meggyőzésére, vágyainak gerjesztésére, de leggyakrabban az elrettentésre szolgált. Nagy Ferenc *Az egy igaz és boldogító hitnek elei* című

---

<sup>8</sup> KNAPP Éva, „*Ex mellifluis verbis*”: Martin von Cochem (Linus, 1634–1712) egy imádságkönyve magyarul (1681). Előadás a *Reformáció, devóció, irodalom – A kora újkori prózai kegyességi műfajok rendszere és elmélete* című tudományos konferencián, Debrecen, 2012. május 24–26.

<sup>9</sup> RMK I. 1170. (A továbbiakban: ÁGOSTON, *i. m.*).

<sup>10</sup> Bellarmino művének sok kiadása van, én az 1617. évi Antwerpenben megjelent kiadás OSZK-ban őrzött példányát használtam. Ebben a kiadásban nem szerepel ez a mottó.

<sup>11</sup> ÁGOSTON, *i. m.*, )4r.

katekizmusában (Eger, 1767<sup>1</sup>) az alábbi kérdések szerepelnek: „Micsoda a Mennyország? Kicsodák mennek a Mennyországba? Mind egyenlő örömök vagyon-é azoknak, akik a Mennyben vannak? Nem fogják-é ezt a különböző örömet irigyleni egymásnak? Lészen-é a Mennyországban valamely szükség, úgymint: éhség, szomjúság, vagy valamely bú, bánat, szomorúság? Mégis minémű öröm s vigasság leszen Mennyországban?”<sup>12</sup> A válaszok bibliaiak, rövidiek. Jellemző, hogy a végső kérdésre Szent Pál *Korintusiaknak írt első levelé*-ből idéz (1Kor 2, 9), a prózai idézetet vers nyomtatékosítja.

Mennynek minden kincse megböcsülhetetlen,  
Ha szépségét kérded, kibeszélhetetlen,  
Ha nagyságát nézed, az megmérhetetlen,  
Melyben a vigasság, s öröm véghetetlen.<sup>13</sup>

És mégis, papok és költők, zenészek és festők újra és újra nekifognak, sokszor tényleg csak dadognak, vagy összehordanak sok közhelyet. Megkísérlik a láthatóvá, érzékelhetővé tételt teocentrikusan és antropomorf módon is. Állandó elemek a *Genesis* és az *Apocalipsis* képei, tele fénnel. Jézus hasonlatait egyeztetik a *Biblia* mennyországra vonatkozó képeivel, nem ritka a szentek seregének litániás felvonulása.

Az természetesnek tűnik, hogy a bibliai képek mindenütt ismétlődnek, ez mintegy a hitelesség pecsétje. A leírtak angyalokkal, szentekkel, a jézusi ígéretek megvalósulásaival való benépesítése eltérő az egyes művekben. A barokk korban vagyunk, a leírások minden érzékszervet igyekeznek megmozgatni. Az is természetes, hogy a keresztény életről és halálról szóló művekben gyakori a mennyország kóstolgatása.

A *Mennyei dicsőség* öt könyvből áll: leírja (1) az Isten országát, (2) városát, (3) az Isten házát (a szentek örökké tartó boldogságát), (4) Mennyországot (Paradicsomot), (5) Jézus Paradicsomot ígérő példabeszédeit. A mérhetetlen ország leírása után a város már szépségével, az Isten háza lakott voltával és az oda vezető szoros ajtóval tűnik ki, a mennyei paradicsom legjellemzőbb tulajdonsága az ember minden érzékszervére kiterjedő boldogságos öröm. (A továbbiakban a szokásosnál több idézettel érzékeltetem a kötet hangnemt.)

Isten lakóhelye a mennyei tartomány, aztán alatta a csillagok háza, a levegő ég, majd a víz tartománya, ötödik a föld „melyet bír a nemes emberi nemzet,

<sup>12</sup> NAGY Ferenc, *Az egy, igaz, és boldogító hitnek elei*, Eger, Püspöki Oskola, 1767, 366–368.

<sup>13</sup> *Uo.*, 368.

mivel itt nyomorog számkivetésben, hatalma lévén minden állatokon”, a föld alatti ékesség nélküli részek a gonosz lelkeké.<sup>14</sup> Isten országának lakói a kilenc angyali kar tagjai, és „Amint az angyalok kilenc karban Istennél örökké élnek, azonképpen az üdvözült és dicsőségbe helyezett emberek serege is.”<sup>15</sup> Az első könyv az Isten végtelen hatalmát, az üdvözült szentek király voltát tárgyalja. A tartomány ösvényei: az igazság, a lelki szegénység, az üldözés vállalása. „Az Isten országának igazsága nem az filozófusoké, mely az külső parancsolatnak megtartásából áll, sem farizeusok igazsága, mely az emberi elmének bűn által megromlott határán feljül nem mégyen, hanem az Evangéliom tudománya [...]”<sup>16</sup> Az út nehéz, de nagyobb ennél Isten segítsége. A fejezetet (és a továbbiakat is) átszövi a buzdítás, a Mennország iránti vágy felébresztése, ilyen tekintetben a három magyarra fordított Bellarmino-mű egységet alkot.

A második könyvről.

[...] Vedd eszedbe olvasóm, a mennyei Jeruzsálem nem olyan gyöngyökből és drágakövekből áll, mint a földön találkoznak, hanem csak magyaráztatik gyöngy és arany neve alatt, azért, hogy könnyebben elménk megfogja: holott a mennyei város úgy feljülhaladja a mi városunkat, mint az arany a sárt, mint a gyöngy a követ, mint a csillagok a gyertyabélt, a nap a szövetneket, az ég a földet.<sup>17</sup>

Isten városában egyesség, béke és szabadság honol. „Az Isten szenteinek [...] szabadságok vagyon, mert megmenekedtek mindnyájan a bűnnek szolgálatjától [...]”<sup>18</sup> Jellemző tulajdonsága a fény. „Isten fénye világosítja meg azt és annak szövetneke a bárány.”<sup>19</sup> „Mi lehet kívánatosabb, mint felrepülni arra a helyre, ahol édes békesség és csak egyedül a szeretet uralkodik.”<sup>20</sup> A templom ott maga a bárány, csak lelki étel és lelki ital van. Krisztus ott a szegletkő.

A harmadik könyv első fejezete leszögezi: „A szentek mindnyájan az Isten háza népei és fiai.”<sup>21</sup> „Gyönyörűséges, hogy az atyafiai együtt lagnak.”<sup>22</sup> És

---

<sup>14</sup> ÁGOSTON, *i. m.*, 3–4.

<sup>15</sup> *Uo.*, 10.

<sup>16</sup> *Uo.*, 35–36.

<sup>17</sup> *Uo.*, 57.

<sup>18</sup> *Uo.*, 62.

<sup>19</sup> *Uo.*, 79.

<sup>20</sup> *Uo.*, 81–82.

<sup>21</sup> *Uo.*, 113.

<sup>22</sup> *Uo.*, 117.

mindnyájan látják az Urat, véle beszélgetnek. „Vannak, megvallom, mennyekben kisebbek, nagyobbak, szebbek, alább való helyek a lelkek érdemekhez képest, mindazáltal azokban lakók mind boldogok [...] nem úgy mint e földi országokban [...].”<sup>23</sup> „[...] mindnyájan a szentek nagyok, valóságosképpen Isten fiai és magok között atyafiak, egyik a másikat meg nem véti, nem utálja.”<sup>24</sup> Az Isten háza nagy és szép, benne kárpitokkal, szenyegekkel, arany- és ezüst edényekkel, márványkőből épített oszlopokkal ékes képekkel, kertekkel, hadakkal, fákkal, folyóvizekkel. „[...] vannak helyek ételre, nyugovásra, játékra, mulatságra valók”, az ebédlő házban nemcsak királyi étkek vannak, „hanem még a király is felövezve nekik szolgál.”<sup>25</sup> Nincs itt a jövődtől, a haláltól való félelem, nincs munka és fájdalom, szegénység, szükség és tudatlanság. „Nem háborgatnak az elmének csavargó gondolati, és így mindeneket világosan megértünk, amiket éneklünk”<sup>26</sup> megmondhatatlan nagy gyönyörűséggel. A háznak szoros az ajtaja, melynek négy része van, felső (szeretet), alsó része (alázatosság) és két oldala (hit és remény). A hitújítók az ajtón tágítottak. „A katolikusok is sokan nem igen szeretik azt az szoros ajtót. Hisznek ugyan, de cselekedetek rosszak; vallják az Istent szóval, de tagadják cselekedettel. És így a szoros ajtót elkerülik, és azért kevesen üdvözülnek.”<sup>27</sup>

A negyedik könyvben a Paradicsomról, a gyönyörűség helyéről van szó, örömről rendeltetett ékes, bőséges kertről. Az értelem és az érzékszervek örömről olvashatunk költőien megfogalmazott részleteket. Az értelem, az emlékezet és az akarat öröme a színről színre látásé.

Az értelem minél nemesebb, tisztább, annál mélyebben a végzetetlen Istenhez közelget és véle megegyez, és a lelki látás által az Istent megfogja, avagy magát a dicsőség szentségének tengeribe meríti, és azáltal mintegy Istenné változik a megegyesülés által. Ez pedig mely nagy öröm, mely dicsőséges ölelés, mely gyönyörűséges egyesülés legyen a vég nélkül való szépséggel, senki meg nem mondhatja. Magunk tudjuk, hogy ha ki szép festéket lát, szép zengzést hall, nagy gyönyörűsége származik, mely miatt némelyek meg is bódulnak elméjükben, jóllehet ezek csak földiek, kö-

<sup>23</sup> *Uo.*, 115.

<sup>24</sup> *Uo.*, 116.

<sup>25</sup> *Uo.*, 120.

<sup>26</sup> *Uo.*, 130.

<sup>27</sup> *Uo.*, 135–136.

zönségesek az oktalan állatokkal, ha szinte nagyobb is a lélekbeli öröm, hogysesem mint a testi.<sup>28</sup>

Azt is elhidd, hogy nemcsak az ő színének látását ígéri Isten néked, hanem mennyországnak minden javait, és amiket Isten teremtett. Itt látjuk ugyan test szerént a napot, holdat, csillagokat, földet, tengert, folyóvizet, lelkes állatokat, tulajdonságokat, erejeket, sőt még a maga lelket is, hanem mint a vak tapogatván, azaz okoskodásával azokról értelmet magában formál. Mely öröm tehát akkor leszen, mikor homály nélkül világosan mindenek természetek, tulajdonságokat etc. fogja látni. Mely nagy álmélkodása leszen, midőn a számlálhatatlan angyalok seregét látja! Mely véghetetlen örömmel vigad akkor, amikor a szenteket, kik voltak világ eleitől fogva, szemléli és mindeneknek érdemeket, koronájokat nagy örömmel fogja nézni!<sup>29</sup>

[Az emlékező elme örömeről.]

Mit mondjak az üdő folyásáról eleitől fogva, vegyük e világnak annyi különböző változásokban mely bölcsen igazgatta és mindenekben szerencsés végre vitte az Isten gondviselése? Talám ez amaz gyönyörűséggel zuhogó folyása az Isten országa vizének, mely örvendezteti az Isten várasát. Mert micsoda egyéb a sok száz esztendőknél sietséggel való szűnhetetlen általmenetele, ha nem víznek erőszakkal való folyása, mely az ő hirtelenségétől a tengerbe ragadtatik és elvész.<sup>30</sup>

Mennyben leszen éneklés... „[...] gyönyörűséggel telnek meg tehát a mi füleink a számlálhatatlan hegedűknél édes zengésektől, melyekkel Isten áldatik [...]”<sup>31</sup> „[...] ott vagyon az örvendező Anyaszentegyház.”<sup>32</sup>

Szól az orrok és az illetés örömeiről. „Mindazáltal nem leszen semmi illeten illetés, melyből a testeknek nemzése következne [...]”.<sup>33</sup> Nincs betegség, halál, „Imé mely nagy boldogságok leszen a szenteknek, mivel szekérre, szobljára, fegyverre és egyébbre nem leszen szükségük, hanem magok a dicsőült testek mindenüvé repülnek, még a fegyveres seregeken is általmennek.”<sup>34</sup>

---

<sup>28</sup> *Uo.*, 157–158.

<sup>29</sup> *Uo.*, 158–159.

<sup>30</sup> *Uo.*, 166.

<sup>31</sup> *Uo.*, 175.

<sup>32</sup> *Uo.*, 176.

<sup>33</sup> *Uo.*, 180.

<sup>34</sup> *Uo.*, 182.

Az ötödik könyv nyolc elmélkedés Jézus mennyországot említő példabeszédeiről.

Ágoston Péter Bellarmino latin szövegét jó stílusban, enyhe funkcióváltással tolmácsolja. Egyszerűsít, rövidít, tudományos fejtegetései áhítati irányba tolódnak el nála. A példák egy részét, főleg a hosszabb idézeteket gyakran elhagyja, lerövidíti. A mű kb. harminc százalékkal rövidül anélkül, hogy lényeges rész kimaradna belőle.<sup>35</sup> Nemcsak rövidebb, hanem egyszerűbb is a fordított szöveg. A személytelen kifejezések gyakran kerülnek egyes szám első személybe. Néhány példát hozok a szöveg személyesebbé válására:

Nem jelent meg a részletes index a fordításban. A kihagyások miatt ezt újra kellett volna készíteni. Az alakítások révén közvetlenebb, személyesebb a fordítás, mint Bellarmino alapszövege.

A barokkra oly gyakran ráboruló félelemteológia nem fordul elő a mennyországleírásoknál. A pokoltól, a bűnöktől elriasztással lehet távol tartani híveket, ám a mennyországról szólva másfajta beszédmód szükségeltetik. A boldogság és öröm hangsúlyozása, a vágy felkeltése. Ágoston Péter egyéb munkáiban is hangsúlyosabb ez utóbbi. Vigasztalja a súlyos betegeket a *Lelki patikában* (1669), bensőséges imádkozásra tanít fohászokodásgyűjteménnyel (*Szívek kincse*, 1671), Jézus szenvedése nyomába szegődött olvasóját (*Mirraszedő szarándok*, 1672). A *Mennyei dicsőség* (1674) című Bellarmino-fordítás a mennyországról szól, a *Mennyei követek* címmel kiadott Cochem-fordítás (1681) (Gertrud és Mechthild imádságoskönyve) pedig misztikus mű. Az utóbbiban a misztikus vágyódás nő fölé a félelemnek, fenyegetésnek, a *Mennyei dicsőség* pedig mintegy ésszel járja be azt az utat, amelynek végére jó étellel, boldog halállal vágyik a lélek eljutni. Bellarmino három magyarra fordított műve nagyjából ugyanezen témakörben mozog.

<sup>35</sup> Az említett V/9. fejezet (Epilogus) elhagyása terjedelemre jelentéktelennek tekinthető.